

Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

РУЛЬОВА
Олена Олександрівна

УДК: 81'23:81'37:[811.133.1+811.14+811.161.2+811 111]

НОМІНАТИВНИЙ АСПЕКТ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ

(на матеріалі французької, грецької, англійської та української мов)

Спеціальність 10.02.15 - загальне мовознавство

NBONU

25/11/02

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса - 2002

Рєор
ЛЮБІК

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Костильова Еля Іванівна,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, завідувач кафедри французької
філології, Міністерство освіти і науки України.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор,
Смольська Аделаїда Костянтинівна,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загального і слов'янського мовознавства, професор,
Міністерство освіти і науки України.

кандидат філологічних наук, доцент,
Срьомкіна Галіна Геннадівна, Одеський державний медичний
університет, завідувач кафедри іноземних мов,
Міністерство освіти і науки України.

Провідна установа: Донецький національний університет,
кафедра загального мовознавства та історії мови,
Міністерство освіти і науки України, м. Донецьк,

Захист відбудеться “25” жовтня 2002 року о 13³⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.051.02 в Одеському
національному університеті імені І. І. Мечникова за адресою: 65058,
м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 91.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеського
національного університету імені І. І. Мечникова (65026, м. Одеса,
вул. Преображенська, 24).

Автореферат розіслано “24” вересня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Черноіваненко Є. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вивчення мовлення дітей вже протягом багатьох років привертає себе увагу лінгвістів, психологів, соціологів, педагогів та інших вчених, що працюють у галузі гуманітарних наук. Дослідження дитячого мовлення є необхідним для вирішення багатьох теоретичних і практичних питань, пов'язаних із виникненням і розвитком людської мови, її викладанням та ін.

Актуальність роботи зумовлена тим, що, незважаючи на численні дослідження, присвячені дитячому мовленню, дотепер існують прогалини в описі мовленнєвого розвитку дитини, зокрема, номінативного аспекту її мовленнєвої діяльності. Особливо актуальним є вивчення дитячого мовлення для української лінгвістики. З одного боку, українські лінгвісти підготували надійну базу для комплексного і глибинного дослідження дитячого мовлення (О.Ю. Моїсеєнко, О.С.Снітко, І.В.Сухан); з іншого боку, існуючі дослідження були проведені на матеріалі мовленнєвої діяльності англomовних і російськомовних дітей. Вивчення номінативного аспекту дитячого мовлення на матеріалі мовлення українських дітей, за нашими відомостями, не проводилось.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження “Номінативний аспект дитячого мовлення (на матеріалі французької, грецької, англійської та української мов) є аспектом загальнонафедеральної теми “Функціонально-системне дослідження французької мови: внутрішньомовний та міжмовний аспекти (проблеми французької філології, перекладу і контрастивної лінгвістики)” (наказ №1037-18 від 19 червня 2001 р.). Тема дисертації затверджена Вченою Радою Одеського національного університету 29 грудня 1998 р. (протокол №4).

Головна мета пропонованої дисертаційної роботи полягає у тому, щоб виявити, чи існують у мовленні французьких, грецьких, українських та англійських дітей універсальні типи і стратегії номінативної діяльності, наявні в кожній з розглянутих мов.

Основна мета визначила коло конкретних **завдань**:

- 1) огляд основних напрямків вивчення дитячого мовлення і обрання підходу до дослідження дитячих номінацій;
- 2) визначення теоретичної бази і методів, необхідних для вивчення номінативного аспекту дитячого мовлення;
- 3) типологізація дитячих номінацій;
- 4) виявлення чинників, що впливають на номінативну діяльність дитини.

Об'єктом дослідження є дитяче мовлення в ситуації повсякденного спілкування дітей і дорослих, під час експерименту і гри.

Предмет дослідження - номінативний аспект дитячого мовлення, а саме типи номінацій і стратегії номінативної діяльності, що спостерігаються в мовленні дітей.

Основним **матеріалом дослідження** номінативного аспекту дитячого мовлення стали номінації французьких, грецьких, українських і англійських дітей у віці від трьох до шести років (преконцептуальний та інтуїтивний періоди розвитку дитини). Вік від трьох до шести років має велике значення для вивчення дитячого мовлення, тому що саме в цей час у дітей з'являються уявлення про поняття (pre-concepts), які поступово оформлюються в поняття, засновані на виділенні загальних властивостей у класах речей або подій. Якщо навчання дитини в ці періоди буде проведено невірно, поняття можуть бути деформовані або може відбутися їхня заміна альтернативними поняттями даної мови.

Частину корпусу дитячих номінацій (672 із 1250 номінацій, розглянутих у роботі) ми одержали в серії ономазіологічних експериментів, які проводились у дитячих садках м. Парижа (Ecole maternelle 7, rue Maurice d'Ocagne), м. Києва (дитячий садок № 643) і в таборі Міністерства охорони здоров'я Греції (м. Каммена Вурла). Для збору матеріалу з номінативної діяльності англійських дітей ми використовували експериментальні дані ряду закордонних дослідників (Є.Кларк, М.Боверман, Л. Блум, М. Лахей, Д.І. Слобін, С.Фостер-Кoen, К Гарвей та ін.). Частина грецьких номінацій (39 одиниць) надійшла до нас із даних дослідницької групи кафедри психології Університету ім. Арістотеля (м. Салоніки) під керівництвом М. Маніу-Вакалі. Також у роботі було використано художню літературу про дітей, аудіозаписи дитячого мовлення й інтерв'ю з дітьми.

Методи дослідження. Дослідження було проведено на методологічній базі наукової дедукції, яка ґрунтується на аналізі і теоретичному узагальненні конкретного матеріалу. Це зумовило необхідність поєднання методу конкретного спостереження, який використовувався на першому етапі дослідження, з описовим методом (при описі дитячих номінацій), компаративним методом (при зіставленні номінацій, даних якомусь об'єкту дітьми, що говорять на різних мовах) і контрастивним методом (при типологізації дитячих номінацій).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

- вперше було проведено дослідження номінативної діяльності дитини на матеріалі мовлення українських дітей;
- вперше була складена типологія номінацій у дитячому мовленні на матеріалі декількох мов;
- було виділено 15 типів номінацій, характерних для дитячого мовлення, які відсутні в типологіях номінацій, що належать дорослим носіям мови;
- була висунута і підтверджена в ході дослідження гіпотеза про те, що в дитячому мовленні різних народів існують загальні стратегії і типи номінацій;
- вперше було запропоновано використовувати номінативний аспект дитячого мовлення як доказ теорії моногенезу мов;
- одержала подальший розвиток ідея о необхідності враховувати вплив позамовних чинників на мовленнєву і, зокрема, номінативну діяльність дитини.

Теоретичне значення роботи полягає в отриманні нових знань про номінативний аспект дитячого мовлення в ситуаціях мовного спілкування. Результати дослідження є певним внеском у розробку теоретичних аспектів загального мовознавства, проблем теорії номінації та питань психологічної, позамовної і етнічної обумовленості номінативної діяльності дитини.

Практичне значення роботи полягає в тому, що одержані результати можуть бути використані в курсі лекцій і семінарських занять із загального і порівняльного мовознавства, для розробки спецкурсів і навчальних посібників із психолінгвістики та методики викладання французької, грецької, української і англійської мов. Дане дослідження може становити інтерес для вчених, які займаються проблемами походження і розвитку української мови, вивченням національної психології і менталітету.

Особистий внесок здобувача визначається тим, що дисертаційна робота і всі статті написані ним цілком самостійно. Усі використані в роботі думки та концепції, що належать іншим ученим, супроводжуються посиланнями.

Апробація дисертації проходила на засіданнях кафедри французької філології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Результати дослідження були представлені на четвертій міжнародній конференції “Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур” (Дніпропетровськ, 2000); на міжнародній лінгвістичній конференції “Функціональна лінгвістика” (Ялта, 2000); на звітній науковій

конференції професорсько-викладацького складу факультету РГФ, присвяченій 135-річчю ОДУ (Одеса, 2000); на другій міжнародній науково-практичній конференції з питань викладання іноземної мови, присвяченій пам'яті доктора педагогічних наук професора Володимира Львовича Скалкіна (Одеса, 2000).

У відповідності до мети і основних завдань дослідження визначено **структуру дисертації**. Робота складається зі вступу, двох розділів з висновками, загальних висновків. Список використаної літератури включає 190 теоретичних джерел. Повний обсяг дисертації - 174 с., текстова частина дисертації нараховує 157 сторінок. У дисертації подано 16 ілюстрацій.

Основний зміст роботи викладений у 7 публікаціях автора, список яких додається в кінці автореферату.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається основна мета дисертації, конкретні завдання, методи і об'єкт дослідження, розглядається наукова новизна, теоретична значущість та практична цінність одержаних результатів.

У **першому розділі**, “Вивчення дитячого мовлення: історія, тенденції, перспективи”, ми виділяємо три основних етапи розвитку наукової думки в області вивчення дитячого мовлення, а саме:

I. Передумови наукового вивчення дитячого мовлення (друга половина XIX - середина XX століття); II. Фундаментальні теоретичні дослідження дитячого мовлення (50-70 рр. XX століття). III. Меж-дисциплінарне вивчення дитячого мовлення (з 80-х рр. XX століття).

Ще наприкінці XIX - у першій половині XX століття, коли проводились перші наукові спостереження і збір даних по дитячому мовленню, у роботах російських і закордонних лінгвістів (І. Тен, А.Н. Гвоздев, Н.А. Рибников, В.А. Богородицький, Ф. Афонський, А.Р. Лурія, Л.С.Виготський) були закладені всі необхідні передумови для більш глибокого і різнобічного дослідження дитячого мовлення. Починаючи з суто емпіричних досліджень, вчені поступово переходять на рівень узагальнення і систематизації накопиченого за роки спостережень лінгвістичного матеріалу. Метою досліджень стає розробка єдиної базової теорії, спроможної пояснити, яким чином відбувається розвиток мовлення у дитини.

Фундаментальні теоретичні дослідження дитячого мовлення проводяться у трьох основних напрямках, позначених нами як:

1. Психолінгвістичний напрямок вивчення дитячого мовлення.

У якості основних дослідницьких проблем психолінгвістики виступають розуміння і продукування мовлення, засвоєння рідної мови дитиною. Велике значення для вивчення дитячого мовлення мали трансформаційно-породжуюча граматика Н. Хомського, теорія семантичних складових (Є. Кларк), теорія “функціонального ядра поняття” (К.Нельсон), теорія прототипу (Е.Рош та М.Боверман), що дозволили по-новому описувати процеси оволодіння дитиною системою мови, надаючи увагу функціонуванню її внутрішніх механізмів.

2. Вивчення дитячого мовлення в рамках теорії мовної діяльності.

Теорія мовної діяльності (ТМД), подана в роботах А.А. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна, Н.І.Жинкіна, А.М.Шахнаровича, Л.Ф. Обу- хової та ін., являє собою аналог західної психолінгвістики, але має більш широку область дослідження. Якщо психолінгвістика вивчала відношення між мовною системою і лінгвістичною компетенцією мовця, не розглядаючи позамовні явища і соціально-культурні чинники, які впливають на мовців, ТМД містила в собі як комунікативні, так і некомунікативні прояви мовної поведінки (Я. Пруша) і мала тенденцію до комплексного вивчення мовленнєвої діяльності дитини.

3. Когнітивний напрямок вивчення дитячого мовлення.

Когнітивна революція, яка відбулась у середині XX століття, а саме розвиток наук і технологій пізнання (Ф. Варела): епістемології, лінгвістики, нейронаук, когнітивної психології і вивчення штучного інтелекту, має найбезпосередніший вплив на дослідження дитячого мовлення. Мовленнєвий розвиток дитини розглядається не сам по собі, а в зв'язку з розвитком загальних когнітивних спроможностей дитини (наприклад, у моделі суперництва Е. Бейте і Б. МакВінні та ін.)

Поступово стає очевидним, що для створення загальнонародської моделі оволодіння мовою необхідно поєднати зусилля різноманітних гуманітарних дисциплін. Починаючи з кінця 70-х - 80-х років XX століття, роботи, присвячені вивченню дитячого мовлення, характеризуються співробітництвом лінгвістики із соціологією (Е.Сноу, Ч.А. Фергюсон), етнографією (Е. Очс, Б.Б.Чіффелін), прагматикою (Д. Хаймс, С. Зрвін-Тріпп). На стику когнітивних наук і лінгвістики з'являється когнітивна семантика (Ф. Кордье), у рамках якої досліджуються

основні семантичні категорії дитячого мовлення, та онто- лінгвістика, що спеціалізується на комплексному вивченні розвитку мовлення у дитини (С.Н. Цейтлін).

Незважаючи на численність теорій, спрямованих на пояснення механізмів виникнення і розвитку дитячого мовлення, дотепер відсутня єдина теорія дитячого мовлення, що задовольняє усім вимогам сучасної науки. Це може бути пов'язано з тим, що найчастіше дитяче мовлення вивчається у відриві від більш глибокої теорії генезису людської мови, спроможної об'єднати всі аспекти оволодіння мовою.

Надалі, дослідження дитячого мовлення можуть проводитися:

1) у вже розроблених напрямках, на більш високому рівні узагальнення і теоретизації лінгвістичного матеріалу; 2) у нових напрямках, до яких належить, зокрема, вивчення номінативного аспекту дитячого мовлення; 3) в рамках більш загальної теорії генезису людської мови із використанням досягнень інших гуманітарних наук.

Перспективним виявляється вивчення номінативного аспекту дитячого мовлення в зв'язку з теорією моногенезу мов, яке може сприяти створенню єдиної теорії виникнення і розвитку людської мови. На користь теорії моногенезу свідчать єдині шляхи розвитку людської мови (Д.Слобін, Є. Кларк), наявність генетичних зв'язків між мовами (Дж. Грінберг, Дж. Бенгстон і М.Рухлен, Ю.Л. Мосенкіс), єдність природних джерел формування людської мови (Б. Бюрлін, П.Кей, К.Дж. Тьорнер, Л.С. Зегура й ін.) та існування універсалій на всіх рівнях мовної системи (В.Фромкін, А. Вежицька, Р. Якобсон).

Спираючись на те, що в мовленні дорослих існують єдині типи і стратегії номінації, ми робимо припущення, що і для дитячого мовлення характерні універсальні типи і стратегії номінативної діяльності, які, у разі їх наявності, також можуть бути використані як доказ теорії моногенезу.

Другий розділ дисертації, "Типологія дитячих номінацій у французькій, грецькій, українській та англійській мові", присвячений вивченню типів і механізмів номінації в мовленні французьких, грецьких, українських і англійських дітей у віці від трьох до шести років, із метою підтвердження або спростування висунутої нами гіпотези.

В першому підрозділі другого розділу розглядаються дефініції поняття "номінація", аспекти і механізми номінації, підходи, які використовуються для

дослідження номінативної діяльності дитини (семасіологічний і ономасіологічний підхід). Виявляється, що для адекватного аналізу дитячих номінацій доцільно використовувати обидва підходи: ономасіологічний, у якому номінація розглядається як процес, як діяльність дитини для наречення дійсності, і семасіологічний, спрямований на вивчення номінації як результату номінативної діяльності, дитини.

За основу дослідження номінативного аспекту дитячого мовлення ми обираємо модель, запропоновану В.Г. Гаком, що описує структуру конкретного акту номінації в тому виді, у якому він зустрічається в повсякденному мовленні. Основними компонентами акту номінації є іменуючий суб'єкт (номінатор), номінація (номінант), іменований об'єкт (номінат) і суб'єкт, якому адресована номінація (адресат). Номінація являє собою об'єднання проєкцій таких аспектів номінативного акту, як відношення номінатора й адресату (соціальний чинник), відношення номінатора до номінату (суб'єктивний чинник), відношення адресату до номінату (його інформованість про номінат), ознаки номінату (внутрішня форма). Кожний з зазначених аспектів, а також деякі інші аспекти, такі як зовнішня форма, функція й ієрархія номінацій, можуть служити підставою для побудови типології номінацій.

У другому підрозділі ми розглядаємо основні методологічні напрямки експериментального дослідження дитячого мовлення (діахронічне дослідження і синхронічне дослідження, яке спирається на використання таких експериментальних методик, як асоціативний експеримент, дескриптивний експеримент, інтерв'ювання, експліцитний експеримент, ономасіологічний експеримент, формуючий експеримент та ін.). Найпродуктивнішими для збору корпусу дитячих номінацій виявляється комплексне застосування інтерв'ювання, діахронічного дослідження і ономасіологічного експерименту, що сприяє більш повному збору лінгвістичного матеріалу і дає можливість уникнути тих хиб, з якими пов'язане використання тільки однієї експериментальної методики.

Третій підрозділ, присвячений вивченню типів номінацій і стратегій номінативної діяльності у мовленні дитини, містить складену нами після обробки фактичного матеріалу типологію дитячих номінацій. В основу цієї типології лягли параметри типологізації номінацій, запропоновані В.Г.Гаком (ієрархія номінацій, характер іменованого об'єкту, структура найменування, засіб найменування, суб'єкт мовлення й адресат), за винятком трьох параметрів, нерелевантних, на

наш погляд, для дитячого мовлення (функція номінацій, співвідношення номінацій у парадигматичному аспекті, співвідношення номінацій у синтагматичному аспекті).

I. Відповідно до параметру “ієрархія номінацій” у дитячому мовленні було виділено три основних типи номінацій: прямі номінації, непрямі номінації, дитячі неологізми.

Деякі зображення були названі за допомогою нормативних мовних позначень, закріплених за даними зображеннями в кожній окремо узятій мові, тобто відбувалася **пряма номінація**, яка свідчить про те, що дитина повністю опанувала значення слова: банани —» *les bananes*. Спостерігалися єдині типи фонетичних відхилень від прямої номінації, характерні для дітей, що говорять різними мовами: заміщення одних фонем іншими (асиміляція, дисиміляція); зміна кількості фонем або складів (зменшення, збільшення); зміна порядку фонем або складів (інтерверсія, метатеза); явище фонетичної асоціації.

У ряді випадків номінації також здійснювалися на базі слів, нормативно закріплених у мові, проте процес найменування відбувався побічно, і для позначення незнайомого або мало знайомого предмета дитина вибирала назву іншого об’єкта, як правило такого, що асоціюється з ним по якійсь ознаці, створюючи таким чином **непряму номінацію**: то коўѣовро(пень) —» карѣкла (стілець). Помилки в референційному використанні слова призводять до ефекту “порушеної референції” і свідчать про те, що акт семіозису пішов хибним шляхом: дитина ввела у сигніфікат знака ті ознаки, що конвенціонально йому не належать.

Непрямі номінації були розглянуті в семантичному, структурному і семіотичному аспекті.

1. У семантичному аспекті були виявлені:

1) **Метонімічні номінації**, які виникають тоді, коли приводом для вибору мовної форми й її переосмислення, відповідно до комунікативної мети мовця, є суміжність двох об’єктів, і обсяг поняття знов іменованого об’єкта частково збігається з обсягом поняття, вже відбитого в попередньому значенні мовної форми: *les bottes* (чоботи) —» *les chaussettes* (шкарпетки).

Різновидом метонімічної номінації є номінація-синекдоха, що відображує партитивні відношення (відношення “частина - ціле”) між початковим значенням мовної форми і значенням об’єкту номінації: *то ѡѣѣовѣри*(ослик) - *ѡѣтіѡ* (вуха).

2) На відміну від метонімічної номінації, в основі якої лежить суміжність позначуваних об'єктів, **метафорична номінація** виникає в результаті виділення подібних ознак у поняттєвому відображенні позначуваного об'єкту й у сигніфікаті переосмисленого слова: *мотузка* —» *зміючка*. Діти, що говорять різними мовами, можуть здійснювати метафоричну номінацію на підставі тих самих ознак, у даному випадку подібністю за формою.

3) **Номінації-порівняння** відрізняються від метафоричних номінацій тим, що вони виражають подібність порівнюваних об'єктів за допомогою лексичних одиниць: сполучників, прикметників, прислівників. За своєю онтологічною структурою порівняння припускає наявність суб'єкту й об'єкту порівняння й ознак, за якими воно провадиться (параметрів або основ порівняння). В залежності від кількості ознак, які служать підставою для порівняння, номінація може бути **монорелятивною** або **полірелятивною**.

4) Беручи до уваги той факт, що тепер не існує єдиних термінів для позначення феноменів розширення і звуження значення слова, ми вводимо наш власний термін **екстенсивна номінація** для позначення слів, що вживаються в широкому значенні, і термін **рестриктивна номінація** для слів, які вживаються у вузькому значенні, тому що дані терміни входять в інтернаціональний лінгвістичний словник.

Екстенсивна номінація відзначається перенесенням назви одного предмета на ряд інших, асоціативно пов'язаних із цим предметом (Р.И. Лалаєва і Н.В. Серебрякова). Результати експерименту показують, що дитячі екстенсивні номінації пов'язані з тим, як дитина освоює різноманітні категоріальні рівні і здійснює категоризацію предметів. Як правило, розтяги значення спостерігаються в тих категоріях, що не є базисними, і відбуваються таким чином, що пред мет іменується назвою прототипічного об'єкту даної категорії (так, слово *будинок* є більш типовим представником категорії “житло”, ніж *будка*).

Екстенсивні номінації ми розділяємо на дві категорії: **таксономічні номінації** (коли якийсь об'єкт позначається за допомогою назви об'єкту того ж класу: *le cassis* (смородина) —» *les prunes* (сливи)) і **гіперонімічні номінації** (коли якийсь вид позначається за допомогою більш широкої родової назви: *fruit* (фрукти) —» *food* (їжа)).

Рестриктивні номінації також пов'язані з явищем гіпо- гіпе- ронімії. Вони зустрічаються в тих випадках, коли дитина вживає слово як назву конкретного предмету, а не як назву класу предметів. Рестриктивні номінації є наслідком більш обмеженого вживання слова, звуження його значення: *папоўтсия* (взуття)-*у́бога* (жіночий тифель).

5) Асоціативні номінації.

При аналізі експериментальних даних була виділена група асоціативних номінацій, які не спираються на наявність загальних ознак в номінації й об'єкті, назва котрого служить для його номінації; сова —> *кицька-мицька* (персонаж дитячого вірша “Кицю-мицю, де була?”).

Для дитини дошкільного віку психологічним корелятом слова є образ-еталон, що формується і змінюється в процесі предметно-ігрової діяльності (О.С.Снітко і І.В. Сухан). Поняття “образу-еталону” деяким чином збігається з поняттям “прототипу” або “об'єкту базисного рівня”, із тією різницею, що образ-еталон являє собою індивідуальне особисте формування, у створенні якого чималу роль грає творча фантазія дитини. При асоціації побаченого дитиною об'єкту з образом-еталоном, що зберігається в її пам'яті, відбувається розтяг форми слова, пов'язаного з еталоном, на позначуваний об'єкт. Таким чином, номінація словом не обов'язково вказує на окрему ознаку предмета, вона може виступати його цілісним позначенням.

2. У структурному аспекті були встановлені 2 типи відхилень від прямої номінації:

1) морфологічні відхилення: неправильне вживання граматичних категорій, граматичних маркерів і морфем; неправильне утворення і вживання дієслівних часів;

2) синтаксичні відхилення: пропуск різноманітних членів речення, додавання зайвих членів речення; неправильне вживання службових частин мови, порушення порядку слів у реченні.

3. У семіотичному аспекті спостерігалися **спрошені і надлишкові номінації**.

Спрошені номінації зустрічалися в дітей 3-4 років, які ще не можуть точно виражати свої думки і тому доповнюють висловлення звуко-мімічними комплексами. Надлишкові номінації - це номінації, які містять “зайві” лексеми, не необхідні для найменування об'єкту: коробки з кіноплівкою —> *ένα στεφάνι τέτοιο που θα πέταμε* (вінок такий, який ми будемо кидати). Можливо, це є слідством усунення або відходу на задній план родової семи джерела номінації, що не збігається з родовою семою номінату.

Різновидом надлишкової номінації є тавтологічна номінація, із зайвим повторенням якості предмета, що і так входить до значення номінанту: “Some things are magnet and some thing are not. The ones that are sticky stick and the ones that are not sticky don't stick” (Деякі речі намагнічуються, а деякі - ні. Ті, що клейкі, - клеяться, а ті, що не клейкі, -не клеяться).

II. Відповідно до параметру “характер іменованого об’єкту (номінату)” у мовленні французьких, англійських, українських і грецьких дітей існують **елементні і ситуаційні номінації**.

Номінації першого типу пов’язані зі спроможністю людини виділяти в навколишньому світі елементи, що належать до штучних, природних або соціальних значеннєвих категорій, відповідно до яких ми виділяємо **номінації-артефакти, номінації-біофакти і номінації-особи**.

В основі ситуаційної номінації лежить мікроситуація, яка складається з взаємозалежних елементів, що об’єднуються один з одним у часовому і просторовому плані, і яка, як правило, має форму речення.

III. У параметрі “структура найменування” у дитячому мовленні спостерігалися номінації, утворені самостійним способом за допомогою лексичних засобів (**лексичні номінації**), і номінації, утворені несамостійним способом за допомогою граматичних засобів або інтонації, голосу (**граматичні і паралінгвістичні номінації**). Лексичні номінації діляться на дві групи: **прямі номінації**, де спостерігається чітке співвідношення номінату і зовнішньої форми (простий елемент ситуації позначається знаменним словом, складний елемент ситуації-словосполученням, подія зовнішньо оформляється реченням), і **непрямі номінації**.

IV. Відповідно до параметру “засіб найменування” номінації в дитячому мовленні виділяються за зв’язаністю або відособленістю значення, по внутрішній формі, по ступеню мотивованості.

По зв’язаності або відособленості значення дитячі номінації можуть бути **розчленовані** (для позначення декількох елементів ситуації використовується декілька позначаючих компонентів) і **нерозчленовані** (елементи номінату позначаються синкретично і не можуть розглядатися окремо). До нерозчленованих номінацій належать вигуки і імперативи деяких дієслів, які виражають розпорядження, почуття, реакцію і не мають розчленованої семантичної структури.

У тих випадках, коли йде мова про безпосередній зв’язок номінату і дитячої номінації, ми говоримо про **безпосередню номінацію**. Якщо значення номінату виражається не прямо, а за допомогою допоміжних лексичних засобів або шляхом співвіднесення номінації із ситуацією спілкування, номінація є **опосередкованою**.

Внутрішня форма дитячих номінацій визначається кількістю і характером тих ознак предмету, що актуалізуються дитиною при виборі або створенні номінації.

Відповідно до кількості актуалізованих ознак існує **індивідуалізуюча номінація**, що заснована на сукупності різних ознак, і **узагальнена номінація**, що вказує тільки на найбільш загальні характеристики об'єкта, наприклад, якщо об'єктом є тварина, то на її біологічний вид: сова — з *ловкакі* (пташка).

Відповідно до характеру актуалізованих ознак, ми виділяємо дві основні групи дитячих номінацій: **кваліфікативні і релятивні номінації**.

В основі кваліфікативних номінацій лежать власні ознаки предмета, до яких належить колір, форма, розмір і ін. В основі релятивних номінацій лежать відносні ознаки предмета, котрі відбивають зв'язок даного об'єкта з іншими об'єктами: функції об'єкту, просторові відношення, приналежність або відсутність, подібність: гребінець — з *похоже як вдягають на голову*.

За ступенем мотивованості в дитячому мовленні спостерігались **немотивовані номінації**, котрі не відбивають ознаки і функції іменованого об'єкту, його відношення з іншими об'єктами: преса на конверті — з *мук*, і різні види **мотивованих номінацій**: абсолютно і відносно мотивовані номінації; цілком і частково мотивовані номінації; номінації з різним ступенем інформативності (субституту номінацій: *un truc* - штука, *tétoio*- таке), кваліфікативні номінації, засновані тільки на зовнішніх ознаках об'єкту, релятивні номінації, що відображують функції об'єкту і його місце в навколишньому світі.

V. По параметру “суб'єкт мовлення й адресат” були виявлені чинники, що впливають на процес і на характер дитячих номінацій: приналежність до певного соціально-економічного класу, приналежність до певної національно-культурної спільності (у тому числі мовної), лінгвістичне оточення, ступінь знання об'єкту, індивідуальна творча фантазія, рівень когнітивного розвитку дитини, особиста установка дитини (її психо-фізіологічний та емоційний стан).

Були виявлені загальні для досліджуваних мов стратегії появи непрямих номінацій (нарегуляризація, порушена референція, неправильна категоризація предметів, помилкове визначення партитивних відношень, пропуск функціональних груп у реченні)

і механізми утворення неологізмів (генералізація словотворчої моделі, створення власної словотворчої моделі, кореляційний тип словотвору, звукоімітація, утворення неологізмів за типом народної етимології).

Аналіз наявного матеріалу показав, що в основі різноманітних типів дитячих номінацій лежить єдина когнітивна база - такі загальнолюдські мисленнєві операції як аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, категоризація, процес засвоєння інформації на базі аналогів. Результати дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про наявність універсальних типів і стратегій номінації в мовленні дитини.

У **висновках** підкреслюється той факт, що дитяче мовлення є найскладнішим явищем, яке не може бути вивченим в рамках тільки однієї наукової дисципліни. Для того, щоб провести повне й адекватне вивчення дитячого мовлення, потрібна кооперація спеціалістів із різних галузей гуманітарних наук: психо- і соціолінгвістики, етнографії, семіотики, прагматики й інших.

Дане дослідження не може претендувати на створення повної і всеосяжної теорії дитячого мовлення. Мета роботи полягала у тому, щоб виявити, чи існують у мовленні французьких, грецьких, українських і англійських дітей у віці від 3-х до 6-ти років універсальні типи і стратегії номінації. В результаті дослідження вихідна гіпотеза про наявність у дитячому мовленні універсальних типів і стратегій номінації підтвердилась.

Типологія дитячих номінацій була складена на підставі параметрів типологізації номінацій, запропонованих В.Г. Гаком. Після аналізу номінацій, отриманих у результаті серії експериментів із дітьми і почерпнутих із лінгвістичної літератури, було виявлено 47 типів номінацій, що зустрічаються в дитячому мовленні. Як очевидно зі складеної нами типології, існує ряд відмінностей між номінаціями в мовленні дорослих і номінаціями в мовленні дітей:

1. В аспекті “ієрархія номінацій” було виділено не дві основні групи номінацій (прямі і непрямі номінації), а три (прямі номінації, непрямі номінації, дитячі неологізми). Були описані механізми утворення неологізмів дітьми в процесі акту номінації.

2. Серед непрямих номінацій у дитячому мовленні були виділені такі типи номінацій, як номінація-синекдоха, номінація-порівняння, монорелятивна і полірелятивна номінація, тавтологічна номінація, асоціативна номінація і два види екстенсивної номінації: таксономічна і гіперонімічна номінація.

3. Була визначена як поняття й одержала назву рестриктивна номінація - результат явища конкретизації.

4. Відповідно до параметру “характер іменованого об’єкта” у дитячому мовленні було відзначено три нових види елементних номінацій: номінації-артефакти, номінації-біофакти і номінації- особи.

5. Згідно з параметром “засіб найменування”, на відміну від типології номінацій у мовленні дорослих, були виділені такі типи номінацій, утворених несамостійним способом, як граматичні і пара-лінгвістичні номінації.

Таким чином, у результаті дослідження дитячого мовлення було виявлено 15 нових типів номінацій.

Інші 32 типи номінацій, що спостерігаються в мовленні дітей, вже описані іншими вченими, які займалися вивченням номінативного аспекту мовленнєвої діяльності людини.

Відмінності в номінативній діяльності дорослих і дітей, а також наявність чинників, що впливають на появу тієї або іншої номінації в дитячому мовленні, є підтвердженням того, що оволодіння мовою не зводиться до простої імітації дорослих. Надзвичайною особливістю дитячого мовлення взагалі і дитячої номінації зокрема є її індивідуальний *творчий початок*, що не укладається в рамки математичної логіки і не може бути скопійований творцями штучного інтелекту. Креативність як одна з найважливіших особливостей людської мови особливо яскраво виражена у створенні неологізмів дітьми, у номінативній діяльності дитини.

З іншого боку, наявність єдиних стратегій номінації в дитячому мовленні, у сукупності з даними інших гуманітарних дисциплін, про які йде мова в першому розділі, свідчить на користь теорії моногенезу мов. Відповідно до теорії моногенезу, усі мови походять від єдиної прамови, якою колись говорили всі люди, причому сліди цієї прамови збереглися у вигляді універсалій в усіх існуючих мовах світу.

Проведене дослідження дитячого мовлення має і чисто практичне значення. Результати аналізу дитячих номінацій можуть бути корисні тим лінгвістам, психологам і педагогам, що зацікавлені у вивченні мовлення в дітей дошкільного віку, і застосовуватися при навчанні їх рідній або іноземній мові.

Важливо підкреслити, що універсали, виявлені в дитячому мовленні в результаті проведеного дослідження, є індуктивними, тобто вони встановлені емпірично у французькій, англійській, грецькій і українській мовах. Існує велика можливість того, що аналогічні типи і стратегії номінації зустрічаються й в інших мовах світу. Дане припущення може бути доведене шляхом подальшого дослідження дитячого мовлення на матеріалі різних мов.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Рулёва Е.А. Некоторые тенденции изучения детской речи в зарубежных гуманитарных науках. // Записки з романо-германської філології. / Під ред. І.М. Колегаєвої. Випуск 5. - Одеса: Латстар, 1999. - С. 159-167.
2. Рулёва Е.А. Типология детских номинаций во французском, греческом и украинском языках. // Записки з романо-германської філології. / Під ред. І.М. Колегаєвої. Випуск 9. - Одеса: Латстар, 2001. - С. 160-172.
3. Рулёва Е.А. Стратегии создания детских неологизмов во французском, греческом, украинском и английском языках. // Записки з романо-германської філології. / Під ред. І.М. Колегаєвої. Випуск 11. - Одеса: Латстар, 2002. - С. 249-259.
4. Рулёва Е.А. Типы номинативной деятельности в речи французских детей дошкольного возраста. // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: Матеріали VI Міжнародної конференції конференції. - Дніпропетровськ, 2000. - Том I: Філологічні науки. - С.84-85.
5. Рулёва Е.А. Факторы, влияющие на процессы номинативной деятельности у детей дошкольного возраста. // Матеріали звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету РГФ, присвяченої 135-річчю ОДУ. - Одеса, 2000. - С. 232-233.
6. Рулёва Е.А. Основные теоретические направления и экспериментальные методики, применяемые при изучении детской речи. // Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество - II: Материалы конференции. - Ялта, 2000. - С. 304 - 306.
7. Костылёва Э.И., Рулёва Е.А. Экспериментальное исследование номинативной деятельности ребёнка в целях усовершенствования методики преподавания языка.

// Друга міжнародна науково-практична конференція з питань викладання іноземної мови, присвячена пам'яті доктора педагогічних наук професора Володимира Львовича Скалкина: зб. наук. праць. - Одеса, 2000. - С.93-96.

АНОТАЦІЯ

Рулєва О. О. Номінативний аспект дитячого мовлення (на матеріалі французької, грецької, англійської та української мов). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 - загальне мовознавство. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2002.

У роботі розглянуті основні теорії дитячого мовлення і визначена теоретична база (теорія моногенезу мов) і експериментальні методики, які сприяють більш глибокому дослідженню цієї проблеми, складена типологія дитячих номінацій і вивчені стратегії номінативного акту у дітей, проаналізовані мовні і позамовні чинники, що впливають на дитяче мовлення.

Виконане дослідження підтвердило вихідну гіпотезу про те, що в мовленні французьких, грецьких, англійських та українських дітей існують універсальні типи номінації і єдині стратегії акту номінації. Наявність універсальних типів і стратегій номінації, наряду з даними етнографії, медицини та інших наук, підтверджує теорію моногенезу мов, згідно з якою всі мови походять від єдиної прамови, що залишилась у вигляді універсалій в усіх існуючих мовах світу.

Ключові слова: дитяче мовлення, номінація, акт номінації, типологія номінацій, універсальні типи і стратегії номінації, теорія моногенезу мов.

АННОТАЦИЯ

Рулёва Е.А. Номинативный аспект детской речи (на материале французского, греческого, английского и украинского языков). -Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 - общее языкознание. Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса, 2002.

Диссертация посвящена исследованию номинаций и стратегий номинативного акта в речи французских, греческих, украинских и английских детей в возрасте от 3-х до 6-ти лет.

Цель работы состоит в том, чтобы выявить, существуют ли в речи детей, говорящих на каждом из рассматриваемых языков, универсальные типы и стратегии номинативной деятельности.

Работа состоит из вступления, двух глав с выводами, заключения, списка использованной литературы.

Первая глава представляет собой обзор основных периодов развития научной мысли в области исследования речи детей, наиболее известные теории детской речи. Рассматривается теория моногенеза языков, которая может служить базой для более обобщенного и глубокого изучения детской речи, предлагаются направления, по которым могут производиться дальнейшие исследования данного вопроса. На основании работ, представленных в первой главе диссертации, выдвигается гипотеза о наличии в детской речи универсальных типов номинаций и стратегий акта номинации.

Вторая глава состоит из трех основных подразделов.

В первом подразделе рассматриваются определения понятия “номинация”, аспекты и механизмы номинации, подходы, которые используются для исследования номинативной деятельности ребенка. Для адекватного анализа детских номинаций целесообразно комплексное использование различных подходов: ономаσιологического, в котором номинация рассматривается как процесс, как деятельность ребенка по наречению действительности, и семасиологического, направленного на изучение номинации как результата номинативной деятельности ребенка.

Второй подраздел второй главы предлагает краткое описание экспериментальных методик, которые служат для сбора корпуса детских номинаций (интервьюирование, диахроническое исследование и ономаσιологический эксперимент).

В третьем подразделе представлена детальная типология детских номинаций и анализ стратегий номинативного акта, наблюдающихся в детской речи, а также лингвистические и экстралингвистические факторы, оказывающие влияние на речь ребенка.

Основным материалом исследования послужили номинации французских, греческих, украинских и английских детей в возрасте от трех до шести лет (преконцептуальный и интуитивный периоды развития ребенка).

Часть корпуса детских номинаций (672 из 1250 номинаций, анализируемых в работе) были получены в серии ономаσιологических экспериментов, которые проводились в детских садах г. Парижа, г. Киева и в лагере Министерства здравоохранения Греции (г. Кам- мена Вурла). Для сбора материала по номинативной деятельности английских детей были использованы экспериментальные данные ряда зарубежных исследователей (Е.Кларк, М.Боверман, Л. Блум, М.Лахей, Д.И. Слобина, С.Фостер-Коеп, К.Гарвей и др.). Также были использованы данные исследовательской группы кафедры психологии Университета им. Аристотеля (г. Салоники) под руководством М. Маниу-Вакали, сведения, почерпнутые из художественной литературы о детях, наблюдения лингвистов, аудиозаписи детской речи и интервью с детьми.

Предметом исследования является номинативный аспект детской речи, а именно типы номинаций и стратегии номинативной деятельности, которые наблюдаются в речи детей.

В ходе проведенного исследования было выявлено 15 новых типов номинаций. Результаты анализа детских номинаций в разных языках подтверждают исходную гипотезу о том, что в речи французских, греческих, украинских и английских детей в возрасте от 3-х до 6-ти лет существуют универсальные типы и стратегии номинации. В свою очередь, наличие единых стратегий номинации в детской речи, в совокупности с данными других гуманитарных дисциплин, свидетельствует в пользу теории моногенеза языков, соответственно которой все языки произошли от единого праязыка, следы которого сохранились в виде универсалий во всех существующих языках мира.

Ключевые слова: детская речь, номинация, акт номинации, типология номинаций, универсальные типы и стратегии номинаций, теория моногенеза языков.

SUMMARY

Rulyova O. O. The naming aspect of children's speech (on the material of the French, Greek, English and Ukrainian languages). - Manuscript.

Thesis for the academic degree of the candidate of philological sciences in the speciality 10.02.15 - general linguistics. - Odessa Mechnikov National University, Odessa, 2002.

The work deals with the basic theories of children's speech. It defines the theoretic base (the monogenetic theory of language origin) and experimental methods that contribute to more profound research of children's speech. It presents the typology of child nominations. The work investigates the strategies of the naming by children and analyses linguistic and extralinguistic factors that influence children's speech.

The undertaken research confirmed the initial hypothesis that there are universal types of nominations and common strategies of the naming act in the speech of French, Greek, English and Ukrainian children. The existence of universal nomination types and naming strategies along with the data of ethnography, medicine and other sciences prove the monogenetic theory that considers all the languages as derivatives from the common parental language which remained in the form of universals in all the languages of the world.

Key words: children's speech, nomination, naming act, typology of nominations, universal nomination types and naming strategies, monogenetic theory of language origin.

Підписано до друку 19.09.2002.
Обсяг 0,8 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 706.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 132 від 28.07.2000 р.) м. Одеса, вул.
Преображенська, 24, к.13. Тел./факс: (0482) 26-96-82, 26-98-
82, 37-14-25.